

Чуланова Г. В.

Сумський державний університет

Старикова В. С.

Сумський державний університет

БІЛАТЕРАЛЬНІ СТРУКТУРИ МОВНИХ ЗНАКІВ

У статті розглядається білатеральні структури мовних знаків. Було виявлено, що головна відмінність мовного знака від знаків штучних побудов і семантичних систем полягає в тому, що зв'язок значення і форми знака опосередкована людською свідомістю, закріплена людською пам'яттю, утворюючи тим самим вторинні знаки. У зв'язку з цим можна говорити про організуючі ролі мовних форм при сприйнятті дійсності. Мовний знак об'єднує не предмет та його назву, а поняття і акустичний образ. Саме акустичний образ являє собою не матеріальне звучання, а психічний відбиток звучання, одержуваний людиною за допомогою органів почуттів. Оскільки обидві сторони знака зумовлені психікою, весь знак не є винятком, утворюючи собою ментальний, глибинний феномен. Асоціації пов'язані зі суспільною злагодою й утворюють мову, являють собою реальності, що знаходяться у мозку. При цьому обидва ці елементи дуже тісно взаємодіють один з одним. Загалом, на відміну від різно-рідного характеру мовної діяльності загалом, мова за своєю суттю є однорідним феноменом, утвореним із системи знаків, найважливішу характеристику якої становить поєднання сенсу й акустичного образу. Було визначено, що дві сторони словесного знака опосередковані не зовнішньо, чисто механічним зв'язком, а свідомістю, пам'яттю і закріплені асоціативним зв'язком, завдяки якому одне (значення) легко викликає інше (форму знака) та навпаки. Мовний знак має кілька найважливіших властивостей, першою з яких виступає його довільність. Зв'язок з означуванним має довільний характер, оскільки поняття ніяк імпліцитно не пов'язане з послідовністю звуків, складників того чи іншого слова. Принципом довільності знака підпорядковується вся лінгвістика мови, ним зумовлено більшість мовних феноменів. Однак символ відрізняється тим, що довільність представлена в ньому в неповному вигляді, а також присутністю в ньому зачатків природного зв'язку між «означуючим» і «означуваним».

Ключові слова: білатеральні структури, мовні знаки, семіотика, унілатеральна та білатеральна теорії, семантика, значення, форма знака, мовна діяльність, знакова система.

Постановка проблеми. З огляду на сучасний розвиток інтерес до вивчення іноземних мов значно зростає, а саме до структур мовних знаків, бо семіотика – молода наукова дисципліна і деякі питання залишаються недослідженими. Однією із найскладніших проблем у лінгвістиці є проблема співвідношення знака і значення. У процесі її осмислення виникли дві теорії мовного знака – унілатеральна (одностороння) та білатеральна (двостороння). Прихильники білатеральної теорії знака відстоюють розуміння матеріально-ідеальної сутності мовного знака. Неповторною рисою природної мови порівняно з іншими видами семіотичних систем є його здатність опосередковано позначати не тільки предметний світ, а й світ соціально-психічної, пізнавальної діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Знаки і сформовані ними знакові системи досліджує семіотика, великий внесок у розвиток якої

зробили Р. Барт, А. Греймас, Л. Ельмслева, Ю. Лотман, Ч. Пірс, Ф. де Соссюр, Г. Фреге, Ю. Шрейдер. У роботах Р. Карнапа поняття «знак» в основному пристосовано до потреб точних наук. На відміну від інших концепцій знака, в теорії Карнапа «знак» був прирівняний до «знакового вислову» і тим самим зведений до форми знака, до односторонньої суті. Основною ознакою знака є приналежність до суворої формалізованої системи. Також варто згадати Ч. Морріса, який створив знакову теорію мови на біхевіористській основі. Згідно з його поглядами, мова являє собою цілеспрямовану поведінку, а знак – сукупність умов, необхідних для його формування.

Постановка завдання. З огляду на актуальність дослідження мовних знаків у мові та мовленні, метою статті є здійснення лінгвістичного аналізу білатеральних структур мовних знаків. Матеріалом дослідження стали різні тексти

XX і XXI ст., в яких містилися слова чи вирази різноманітного характеру.

Виклад основного матеріалу. Для багатьох людей мова за своєю основною сутністю є номенклатурою, тобто певним переліком термінів, відповідних такій самій кількості предметів. Таке подання може бути піддано критиці в багатьох відношеннях. Воно передбачає наявність вже готових ідей, що передують словами; воно нічого не говорить про те, яка природа назви – звукова або психічна, бо слово «дерево» може розглядатися як під тим, так і під іншим кутом зору; таке подання дає змогу припустити, що зв'язок, який з'єднує ім'я та предмет, є щось цілком простим, що вельми далеко від істини. Така спрощена точка зору може все ж наблизити нас до істини, виявляючи перед нами, що одиниця мови – це щось двоїсте, утворене зі зближення двох моментів.

Мовний знак пов'язує не предмет та ім'я, а поняття та акустичний образ. Останнє не є матеріальним звуком, предмет виключно фізичний, але психічний відбиток звуку, уявлення, яке ми отримуємо про нього за допомогою наших органів почуттів; він – чуттєвий образ, і якщо нам трапляється називати його «матеріальним», то тільки у цьому сенсі з протиставленням другому моменту асоціації – поняттю, більш абстрактному [4].

Оскільки мовний знак не схожий на те, що ним позначається, він може позначати не тільки який-небудь конкретний предмет, а й цілий клас предметів, певні узагальнені образи [7, с. 326]. Здатність створювати і використовувати знаки відрізняє людину від тварини. Природа мовного знака спочатку визначалася по-різному. Одні лінгвісти услід за Соссюром вважали мовної знак психічним, інші слідом за Фортунатовим вважали його матеріальним [6].

Автор білатеральної теорії мовного знака Ф. де Соссюр вперше в лінгвістиці застосував поняття знака до конкретного опису мови і досліджував важливі аспекти внутрішньої організації мови. Він розглядав мову як систему знаків, що об'єднує зміст і акустичний образ, а також ввів семантичні поняття «знак», «значення», «значимість» виключно щодо системи слів [6].

Автор чітко позначив різницю між реальними мовними актами (висловлюваннями) і утворив із них основну систему, яку людина має опанувати, вивчаючи мову. На думку Ф. де Соссюра, вивчення мовної системи незалежно від зв'язку з часом є кращим порівняно саме з історичною лінгвістикою. Розглядаючи мову як сукупність знаків, структурна лінгвістика виявляє протистав-

лення, що утворюють значення, а також правила поєднання, що визначають формування мовних послідовностей [2].

За Соссюром, мовний знак – це двостороння психічна сутність, що включає поняття і акустичний образ, найтіснішим чином пов'язані один з одним та притягують один одного. Термін «знак» зберігається для цілого, а терміни «поняття» і «акустичний образ» замінюються термінами «означуваним» і «що означає» відповідно [6].

Існує проблема в білатеральній теорії, не помічена Соссюром, яка в тому, що соссюрівський білатеральний знак, який не має існування за межами ментальних механізмів носія мови, не може бути засобом комунікації, бо ментальні сутності не є комунікуючими і сприйнятливими [8].

Дослідники використовують й інші взаємопов'язані терміни: «денотат» (реалія), «денотатор» (словознак), «десигнат» (означуване), «десігнатор» (що означає). На думку Соссюра, означуване і те, що означає, є психічними сутностями: «Мовний знак пов'язує не річ і її назву, а поняття і акустичний образ» [10].

Належність реального звучання мови жодною мірою не призводить до звучання, оскільки її утворюють також і значення елементів, що відтворені в мові і створюють разом вокабуляр і граматичну будову мови. Звуковий аспект мови, незважаючи на свою важливість, виступає лише його однією (зовнішньої) стороною, відповідно, мова має внутрішню та смислової сторони [11].

Важливо зазначити, що значення лексичних (і не тільки) одиниць становлять частину мови, поряд із реальним звучанням його одиниць. Звучання поза його зв'язком із семантикою ще не є мовним фактом. І лише в сукупності зі значенням воно робиться словом того чи іншої мови. При цьому варто зазначити, що, незважаючи на відображення звукового аспекту мови у свідомості мовців як певної системи звукових образів, що відрізняється від цього свого відображення, своєю смисловою стороною мова існує у свідомості, де його справжнє існування і його відображення збігаються [1]. Звідси випливає взаємозв'язок мови в мовленні і знання мови, наявного у свідомості людини, тобто знання мови утворюється в процесі акумулювання мовних фактів у свідомості і створює умови для відтворення цих фактів і загалом всієї системи мови [3].

Одиниця мови, в поєднанні з її відображенням у свідомості, складається з реального звучання, його відображення у вигляді звукового образу і значення. Незважаючи на те, що значення

присутні у свідомості і прямо з'єднуються в промові з реальними звучанням, а не тільки зі звуковими образами, для формування значень у свідомості кожного індивіда велике значення має реальне звучання, без якого неможливе існування значення [2].

Значення як конкретний феномен у свідомості формується у процесі об'єднання в ньому розрізнених конкретних відображень предметів, явищ і відносин реальності, що містять у собі щось спільне, а сам процес узагальнення проходить під впливом соціуму, що протікає за допомогою реального звучання [12].

Важливо мати на увазі, що підхід розуму до окремої речі є складним феноменом, бо саме елементарне узагальнення містить певний елемент фантазії. Незважаючи на відображення реального звучання у вигляді звукового образу, велике значення має саме реальне звучання, бо за допомогою нього соціум управляє процесом формування значень мовних одиниць у свідомості кожної людини, транслює суб'єкту досвід великої кількості поколінь цього соціуму. У результаті цього формується у свідомості окремої людини значення представлене як суспільний феномен.

Здебільшого мова являє собою перелік назв, що відповідають аналогічним кількості речей. Однак таке уявлення не зовсім обґрунтоване, оскільки воно передбачає наявність вже готових понять, що передують словами. Крім того, воно не визначає звукову або психічну природу назви, оскільки слово може розглядатися як під одним, так і під іншим кутом зору. Також воно дає змогу думати, що зв'язок, який з'єднує назву з річчю, являє собою щось елементарне, а це не так. Проте така спрощена точка зору свідчить про те, що одиниця мови виступає двоїтим, сформованим із комбінуванням двох компонентів феноменом [9].

Акустичний образ володіє чуттєвою природою і є матеріальним у тому сенсі, що є змога протиставити його більш абстрактному другому члену асоціативної пари – поняттю. Таким чином, мовний знак являє собою двааспектний психічний феномен, де тісно пов'язані поняття та акустичний образ. Оскільки обидві сторони знака зумовлені психікою, весь знак не є винятком, утворюючи собою ментальний, глибинний феномен. Асоціації, пов'язані суспільною злагодою й утворюють мову, являють собою реальності, що знаходяться в мозку. При цьому обидва ці елементи дуже тісно взаємодіють.

Мовний знак має кілька найважливіших властивостей, першою з яких виступає його довіль-

ність. Зв'язок того, що означає, з означуваним має довільний характер, оскільки поняття ніяк імпліцитно не пов'язане з послідовністю звуків, складників того чи іншого слова [8]. Принципом довільності знака підпорядковується вся лінгвістика мови, їм зумовлено більшість мовних феноменів. Однак символ відрізняється тим, що довільність представлена в ньому в неповному вигляді, а також присутністю в ньому зачатків природною зв'язку між «тим, що означає» і «означуваним» [7].

На думку Ф. де Соссюра, довільність «того, що означає» проявляється у його немотивованості та довільності стосовно «означуваного», з яким насправді в нього відсутній будь-який природний зв'язок. Вчений запропонував членування мов на два типи: лексичні (з переважанням немотивованих елементів) та граматичні (з переважанням мотивованих елементів) [6].

У кожній мові мається на увазі обов'язкову наявність як мотивованого, так і немотивованого. Використовуючи мову, мовець має вживати знак у значенні, прийнятому соціумом.

Висновки і пропозиції. Отже, прихильники білатеральної теорії знака відстоюють розуміння матеріально-ідеальної сутності мовного знака. Неповторною рисою природної мови порівняно з іншими видами семіотичних систем є його здатність опосередковано позначати не тільки предметний світ, а й світ соціально-психічної, пізнавальної діяльності людини. Це пояснюється, зокрема, наявністю в мові величезної кількості вторинних і побічно-похідних найменувань. Часто зв'язок «означуваного» і «що означає» має умовний характер, що не залежить від природних факторів. Це доводить, що знаки різних мов можуть сильно відрізнятися один від одного. Проте зв'язок конкретного «означуваного» і конкретного «того, що означає» є обов'язковим у кожному мовному соціумі, оскільки його не можна порушити без ризику опинитися незрозумілим. Таким чином, мовні знаки функціонують, розвиваються відповідно до характеристик своєї системи під впливом відносин із системами свідомості і суспільного життя індивідів, а мова являє собою вторинну природну багатовимірну динамічну знакову систему.

Надалі перспективним видається детальне вивчення різниці між термінами «знак» та «символ», загальних характеристик символу як різновиду іконічного знаку знакової системи мови, основних видів та специфіки вживання символів у мові.

Список літератури:

1. Кобякова И. К. Введение в сравнительную типологию номинативных и коммуникативных единиц английского, русского и украинского языков : учеб. пос. Сумы : СумГУ, 2017. 199 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
3. Морріс Ч. Основи теорії знаків : збірник наук. пр. Семіотика. Збірник переказів. Харків : Освіта України, 2003. 636 с.
4. Пірс Ч. Початок прагматизму. Логічні основи теорії знаків : навч. посібник. Софія : вид. Ексмо, 2000. 672 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми : навч. посібник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / за ред. Ш. Балли и А. Сеше. Е.: Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
7. Степанов Ю. С. У тривимірному просторі мови. Семіотичні проблеми лінгвістики. Харків : сер. філол. науки, 2016. 334 с.
8. Шейгал Е. И. Семіотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 326 с.
9. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language. Journal of Communication. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 241–256.
10. Langacker R. W. Conceptualization, symbolization, and grammar. New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure. Mahwah, 2010. 194 p.
11. Simonson D. Mass Communication and American Social Thought. Lanham, MD : Rowman and Littlefield. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 321 p.
12. Tomasello M. Introduction: A cognitive–functional perspective on linguistics. The new psychology of language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure. Kyiv, 1998. 145 p.

Chulanova G. V., Starykova V. S. BILATERAL STRUCTURES OF LANGUAGE SIGNS

The article considers the bilateral structures of language signs. It was found that the main difference between a language sign and signs of artificial constructions and semantic systems is that the connection between the meaning and form of the sign is mediated by human consciousness, fixed by human memory, thus forming secondary signs. In this regard it is possible to speak about organizing roles of language forms at perception of the reality. A language sign does not unite an object and its name, but a concept and an acoustic image. It is the acoustic image is not a material sound, but a mental imprint of sound received by man through the senses. Since both sides of the sign are conditioned by the psyche, the whole sign is no exception, forming a mental, deep phenomenon. Associations are connected with social harmony and form of language, they are realities in the brain. In this case, both of these elements interact very closely with each other. In general, in contrast to the heterogeneous nature of language activity in general, language is essentially a homogeneous phenomenon formed from a system of signs, the most important characteristic of which is the combination of meaning and acoustic image. It was determined that the two sides of a verbal sign are mediated not externally, by a purely mechanical connection, but by consciousness, memory and fixed by an associative connection, due to which one (meaning) easily causes another (sign form) and vice versa.

A language sign has several important properties, the first of which is its arbitrariness. The connection with the signified means is arbitrary, because the concept is not implicitly related to the sequence of sounds that make up a word. The principle of arbitrariness of the sign is subject to all linguistics of language, it is due to most linguistic phenomena. However, the symbol differs in that arbitrariness is represented in it in an incomplete form, as well as the presence in it of the rudiments of a natural connection between the “signifier” and the “signified”.

Key words: *bilateral structures, language signs, semiotics, unilateral and bilateral theories, semantics, meaning, sign form, language activity, sign system.*